

คุณค่าวรรณกรรมพุทธประวัติต่อการสร้างสรรค์จิตรกรรมล้านนา Buddhist Literature in the Creation of Lanna Painting

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี¹

Sirisak Apisakmontree²

(Received: March 20, 2018; Revised: March 5, 2019; Accepted: May 2, 2019)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีต่องานพุทธศิลป์ โดยผู้วิจัยได้ตรวจสอบภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านหลังพระประธานในวิหารวัดหลวงราชสดันฐาน จังหวัดพะเยา ที่ปรากฏภาพหญิงชรา 3 คน แสดงกิริยาเดินสวนทางกับกองทัพพระยามารที่เข้ารุกรานพระพุทธรูปเจ้าในเหตุการณ์มารผจญจากวรรณกรรมพุทธประวัติ 8 เล่ม ผลการวิจัยพบว่า ภาพหญิงชราทั้ง 3 หมายถึง ธิดามาร ตามเนื้อหาในวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องสัมภววิบาก

คำสำคัญ: วรรณกรรม วรรณกรรมพุทธประวัติ จิตรกรรมล้านนา

Abstract

The objective of this study was to analyze the values of Literatures Biography of Buddha which have an influence to Buddhist art. The researcher examined the mural painting behind the statue in the temple of Wat Luang Rajsanthan Phayao, where 3 old women appeared among the devil army invaders the Buddha form 8 of Literature Biography of Buddha. The results shows that 3 old woman are daughters of Mara which influenced by the Buddhist literature of Sambhāravipāka.

Keywords: Literature, Literature Biography of Buddha, Lanna Painting

บทนำ

พระพุทธรูปเจ้าเป็นพระสมัญญานามที่ใช้เรียกพระศาสดาในพระพุทธศาสนา ทรงตรัสรู้หนทางดับทุกข์อันเป็นมรรคาที่จะนำพาผู้คนออกจากวัฏสงสารได้อย่างสิ้นเชิง พุทธบริษัทนับถือพระพุทธรูปองค์เป็นที่พึ่งอันสูงสุด และได้แสดงความเคารพต่อพระพุทธรูปองค์ในหลากหลายรูปแบบ อาทิ การประพันธ์บทสวดสรรเสริญคุณ การสร้างรูปตัวแทน หรือการสืบต่อพระธรรมคำสอนลงบนวัสดุต่างๆ ตลอดจนถึงการทรงจำและประพันธ์ชีวิตประวัติของพระพุทธรูปองค์เพื่อบอกเล่าความเป็นมา พุทธกิจ และเหตุการณ์ในสมัยพระพุทธรูปองค์ที่เรียกว่าวรรณกรรมพุทธประวัติ ซึ่งได้สร้างแรงบันดาลใจให้เหล่าช่างและศิลปินสร้างสรรคงานพุทธศิลป์มากมายมาแต่โบราณกาล สำหรับจิตรกรรมในวิหารหลวงราชสดันฐาน จังหวัดพะเยา ที่เล่าเรื่องราวพุทธประวัตินั้น ถูกเขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 (สุรพล ดำริห์กุล, 2527, หน้า 26-36) ประเด็นที่น่าสนใจคือ ภาพมารผจญบนผนังด้านหลังพระประธาน ซึ่งปกติเราจะคุ้นชินกับภาพกองทัพมาร และพระแม่ธรณีบีบมวยผม ทว่าองค์ประกอบของภาพจิตรกรรมนี้กลับต่างออกไป โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน ด้านซ้ายมือพระประธาน

¹ นิสิตพุทธศาสนศึกษาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

² Ph.D.Student, Faculty of Buddhist Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus.

เป็นภาพกองทัพพระยามารที่กำลังยกทัพเข้ารุกรานพระพุทธรองค์ ส่วนด้านขวาพระประธานเป็นภาพกองทัพพระยามารสรรเสริญพระพุทธรองค์ ในหมวกกองทัพมารที่เข้ารุกรานนั้น ปรากฏภาพหญิงชรา 3 คน หลังโค้ง ถือไม้เท้า หันหน้าเดินหนีออกจากพระประธาน สวนทางกับกองทัพที่กำลังรุกโรมเข้าโจมตี ผู้วิจัยสนใจในภาพหญิงชรา ทั้ง 3 ต้องการสืบค้นว่าเป็นใคร แสดงกิริยาเดินหนีห่างออกไปทำไม และเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยจะได้เสนอคำตอบในบทความนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรมพุทธประวัติที่มีต่องานพุทธศิลป์

ระเบียบวิธีวิจัย

ในดุษฎีนิพนธ์ ผู้วิจัยใช้วรรณกรรมพุทธประวัติที่ได้รับการคัดเลือกแล้วจำนวน 8 เล่ม ได้แก่ (1) สัมภารวิปาก (พระธรรมมหาวิธานวัตร (แปล), 2505) (2) ชินมหานิทาน เล่ม 2 (กองแก้ว วีระประจักษ์และคณะ (แปล), 2530) (3) ปฐมสมโพธิกถา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2540) (4) พุทธประวัติ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541) (5) ลลิตวิสูตร (แสง มนวิฑูร (แปล), 2512) (6) พุทธประวัติฝ่ายมหายานในธิเบต (วุดวิล รอกฮิล แปลโดยราชบัณฑิตยสภา, 2510) (7) ประทีปแห่งทวีปเอเชีย (เอ็ควิน อาร์โนลด์ แปลโดยเจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์, 2542) และ (8) คือเมฆสีขาวยาวก้าวเก่าแก่ (ดิช นัท ฮันท์ แปลโดย รสนา โตสิตระกูล กับสันติสุข ไสภณศิริ, 2549) โดยวรรณกรรมเล่มที่ 1-4 เป็นวรรณกรรมในพุทธศาสนานิกายเถรวาท และวรรณกรรมเล่มที่ 5-8 เป็นวรรณกรรมในพุทธศาสนานิกายมหายาน

การวิเคราะห์วรรณกรรมพุทธประวัติ ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดการวิจารณ์วรรณกรรมเป็นแนวทางวิเคราะห์ แบ่งเป็นแนวคิดที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับองค์ประกอบภายนอก (Extrinsic Approach to the Study Literature) กับแนวคิดที่พิจารณาเฉพาะองค์ประกอบภายในวรรณกรรม (Intrinsic Approach to the Study Literature)

แนวคิดที่พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับองค์ประกอบภายนอก มาจากความคิดหลักที่ว่า วรรณกรรมแต่ละเรื่องที่ประพันธ์ขึ้น ย่อมต้องมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกตัวบทวรรณกรรมไม่มากก็น้อย เช่น เรื่องราวของวรรณกรรม สถานที่ สิ่งแวดล้อม ตลอดจนปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ ที่มีส่วนให้เกิดวรรณกรรม การวิเคราะห์วรรณกรรมในแนวนี้ จึงต้องทำความเข้าใจองค์ประกอบต่างๆ และใช้การตีความว่า องค์ประกอบเหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับการเกิดวรรณกรรมนั้นๆ อย่างไร แนวคิดเหล่านี้ ได้แก่ แนวคิดศีลธรรมและคตินิยม (moral) แนวคิดประวัติศาสตร์และชีวประวัติ (Historical-Biological) แนวคิดมาร์กซิสต์ (Marxist Criticism) แนวคิดจิตวิเคราะห์ (Psycho-Analysis) แนวคิดแบบตำนาน (Myth) เป็นต้น (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2559, หน้า 40-60) ดังที่ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (2560, หน้า 22) อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมพุทธศาสนากับองค์ประกอบภายนอกไว้ว่า “...หากเราศึกษาวรรณกรรมพุทธศาสนาอย่างพิถีพิถันวิเคราะห์ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา หรือปกรณ์วิเสสอื่นๆ เราจะเห็นทันทีว่า มีร่องรอยของอิทธิพลในด้านความคิดความเชื่อของสังคมยุคนั้นๆ แทรกปนอยู่เป็นจำนวนมาก นี่คือร่องรอยที่จะบอกเราว่าสภาพแวดล้อมทางสังคมของยุคนั้นๆ มีความโน้มเอียงไปในลักษณะอย่างไร...”

แนวคิดนี้จะถูกนำไปใช้ในการวิเคราะห์พัฒนาการของวรรณกรรมพุทธประวัติ นั้นเพราะวรรณกรรมพุทธประวัติแต่ละเล่ม ย่อมกำเนิดจากความคิดความเชื่อในแต่ละสังคม และมีลักษณะเป็นพลวัตที่วิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง เปลี่ยนปรับเปลี่ยนไปตามความคิดความเชื่อของคนในสังคมต่างๆ (พระมหาสมบุญ ฐิตฺติกโร, 2560, หน้า 22)

แนวคิดที่พิจารณาเฉพาะองค์ประกอบภายในวรรณกรรม แนวคิดนี้สนใจเพียงตัววรรณกรรมเท่านั้น ไม่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบภายนอก เน้นไปที่การให้ความสำคัญกับองค์ประกอบและโครงสร้างของเนื้อหาวรรณกรรมเท่านั้น เช่น การศึกษาภาษา รูปแบบ และการใช้ถ้อยคำ เป็นต้น แนวคิดนี้ได้แก่ แนวคิดสุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) แนวคิดรูปแบบนิยมของรัสเซีย (Russian Formalism) แนวคิดโครงสร้างนิยมของฝรั่งเศส (French Structuralism Criticism) เป็นต้น (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2559, หน้า 71-88)

แนวคิดนี้จะถูกนำไปใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบและโครงสร้างของเนื้อหาวรรณกรรมแต่ละเล่ม ได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก กลวิธีและลีลาการประพันธ์ เพื่อวิเคราะห์การตีความของผู้แต่ง และแสดงให้เห็นลักษณะอันโดดเด่นของวรรณกรรมแต่ละเล่ม

ผลการวิจัย

1. การศึกษาวรรณกรรมพุทธประวัติ

1.1 สัมภारวិบบาก

“สัมภारวิบบาก” แยกศัพท์เป็นคำว่า “วิบบาก” หรือ “วิปาก” หรือ “วิปากา” หมายถึง ผลเกิดเพราะกรรม (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2539, หน้า 447) กับคำว่า “สัมภार” หมายถึง เครื่องเต็มพร้อม เครื่องอุดหนุน เครื่องปรุง อุปการณ์ รวมหมายถึง ไปถึงการสั่งสม (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, 2513, หน้า 701) ดังนั้น “สัมภारวิบบาก” จึงหมายถึง การสั่งสมผลของกรรมดีที่เข้าเป็นปัจจัยอุดหนุนให้พระพุทธรูปเจ้าบรรลุมโทธิญาณได้ มีนัยหมายถึง ประวัติพระพุทธรูปเจ้าที่ทรงบำเพ็ญบารมีมานานหลายกัป ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาเกือบครึ่งหนึ่งในสัมภारวิบบาก จึงกล่าวถึงประวัติการบำเพ็ญบารมีในพระชาติต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ มีลักษณะคล้ายกับเรื่องราวในโศดตตกิมหานิทาน ที่แต่งโดยจุฬารัตนโสมพะมิตร พระภิกษุชาวลังกา ฝ่ายมหาวีรราชของลังกา ในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533, หน้า 126) ด้วยเหตุนี้สัมภारวิบบากจึงต้องแต่งขึ้นภายหลังพุทธศตวรรษที่ 19

1.2 ชินมหานิทาน

คำว่า “ชินมหานิทาน” เกิดจากการรวมกันของคำว่า “ชิน” หรือ “ชินะ” หมายถึง ผู้ชนะ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 381) มีนัยหมายถึงพระพุทธรูปเจ้า เช่น ชินวร ชินเจ้า ชินศรี เป็นต้น คำว่า “มหา” แปลว่าใหญ่ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 884) คำว่า “นิทาน” แปลว่า เรื่องที่เล่าสืบกันมา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 634) หรือหมายถึง ที่มา เหตุที่มา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526, หน้า 316) ด้วยเหตุนี้ ชินมหานิทาน จึงแปลว่า ที่มาอันยิ่งใหญ่ของความเป็นพระพุทธรูปเจ้า คือ การสั่งสมบารมีของพระพุทธรูปเจ้า เป็นความหมายนัยเดียวกับสัมภारวิบบาก ทว่าการสั่งสมบารมีของพระพุทธรูปเจ้าในชินมหานิทาน ได้เล่าเรื่องตั้งแต่ครั้งที่พระพุทธรูปเจ้าโคตมะเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ในสมัยของพระพุทธรูปเจ้าที่บังกร ซึ่งเป็นครั้งแรกที่พระโพธิสัตว์ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรูปเจ้า ไม่ย้อนกลับไป ยาวไกลกว่านี้อย่างที่ปรากฏในสัมภारวิบบาก และมีปริมาณเนื้อหาเพียง 1 ใน

4 ของทั้งหมด และอาศัยเนื้อความตอนที่กล่าวถึงการเสด็จออกจากครมร์มารดาของพระโพธิสัตว์ ที่ผู้แต่งได้เปรียบพระองค์ประดุจดั่งบุรุษก้าวลงจากบันได และปรากฏเป็นเหมือนมีพระชนม์ 16 พรรษา การเปรียบเทียบเช่นนี้ ไม่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติเล่มใดอีก แต่ไปปรากฏในตำนานเมืองเชียงแสน ที่แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 21 (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2545, หน้า 48-59) เปรียบเทียบการเสด็จลงมาอุบัติในเมืองเชียงแสนของลวจังกราช ต้นวงศ์กษัตริย์ที่ครองเมืองเชียงแสน เชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้ เนื้อความในชินมหานิทานที่กล่าวไว้ดังกล่าว จึงยังต้องเป็นที่รับรู้กันในขณะที่มีการแต่งตำนานเมืองเชียงแสน ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และชินมหานิทานอาจแต่งขึ้นก่อนหน้าหรือหลังจากนี้ก็ได้ จึงอาจแต่งขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

1.3 ปฐมสมโพธิกถา

คำว่า “ปฐม” มีความหมายถึงลำดับแรก เบื้องต้น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 696) เช่น ปฐมโพธิกาล คือกาลแรกตรัสรู้ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ถึงประดิษฐานพุทธศาสนา ในแคว้นมคธ คำว่า “สมโพธิ” คือ การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 1168) คำว่า “กถา” หมายถึง คำอธิบายหรือคำกล่าว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2556, หน้า 6) ด้วยเหตุนี้ คำว่า “ปฐมสมโพธิกถา” คือ คำกล่าวถึงเบื้องต้นแห่งการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีนัยหมายถึง ประวัติพระพุทธเจ้าที่เน้นความสำคัญไปที่เหตุการณ์การตรัสรู้ ปฐมสมโพธิกถาเป็นวรรณกรรมที่มีการเผยแพร่ในประเทศไทยมากที่สุดวรรณกรรมหนึ่ง ทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่นซึ่งพบทั้งในล้านนาและล้านช้าง เฉพาะในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เก็บรักษาไว้มากถึง 204 ฉบับ (สุภาพรณ ญ บางช้าง, 2533, หน้า 161) ในล้านนาพบฉบับที่เก่าที่สุดที่วัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง จารใน พ.ศ. 2135 (บำเพ็ญ ะวิน, 2532, หน้า 44) ดังนั้นวรรณกรรมปฐมสมโพธิกถาจึงควรมีมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นอย่างช้า

1.4 พุทธประวัติ ฉบับหลักสูตรนักเรียน

วรรณกรรมพุทธประวัติเล่มนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแต่งขึ้นก่อน พ.ศ. 2455 – พ.ศ. 2493 หรือในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 ทรงบันทึกไว้ในคำนำเมื่อจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2457 ว่าทรงตั้งพระทัยจะนำไว้ทั้งหมด 4 เล่ม แต่กระทำสำเร็จเพียง 2 เล่ม คือ ตอนต้นเรื่องและกลางเรื่อง ส่วนปลายเรื่องนั้นอาศัยพุทธประวัติฉบับสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นแบบเรียนพุทธประวัติของพระสงฆ์ไทย (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2457, หน้า คำนำ)

1.5 ลลิตวิสตระ

คำว่า “ลลิตวิสตระ” แยกเป็นคำว่า “ลลิต” ที่แปลว่า การเล่นสนุกสำราญ หรือการกรීทา กับคำว่า “วิสตระ” แปลว่า กว้างขวาง พิศดาร ดังนั้นลลิตวิสตระ (แสง มนวิฑูร (แปล), 2512, หน้า 15) แปลโดยรวมว่า พระพุทธประวัติที่ถูกรจนาไว้อย่างกว้างขวางและพิศดาร จากการวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่า ลลิตวิสตระควรแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 ภายหลังที่มีการสร้างพระพุทธรูปแล้ว เพราะในเนื้อหาได้มีการระบุถึงอันสงส์การบูชาพระเจดีย์และพระพุทธรูป ซึ่งพระพุทธรูปมีขึ้นในอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 5 สมัยพระเจ้ากนิษกะที่ 2 แห่งราชวงศ์กุษาณะ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2545, หน้า 20-36) และต้องเป็นระยะเวลาก่อนที่พระอศิวโฆษ นิกายสรวาสติกวาทะจะแต่งวรรณกรรมพุทธจรีตที่ใช้ลลิตวิสตระเป็นเค้าโครงหลัก ซึ่งพุทธจรีตแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 6 (อศิวโฆษ แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส, 2547, หน้า บทนำ) ดังนั้นแล้วลลิตวิสตระนี้ จึงต้องแต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5-6

1.6 พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต เรียงตามฉบับของวูดวิล รอกฮิล

วูดวิล รอกฮิล ชาวตะวันตกได้เรียบเรียงพุทธประวัติเล่มนี้ ในพ.ศ. 2426-2427 โดยอาศัยเค้าโครงจากคัมภีร์ทิเบตชื่อ Bkah-Hgyur และ Bstan-Hgyur ที่มีคัมภีร์ทูลวะ (Dulya) หรือพระวินัยของพุทธศาสนาทิเบตเป็นองค์ประกอบสำคัญ นอกจากนี้ ยังใช้คัมภีร์อวทานพยากรณ์สูตร และวรรณกรรมอื่นๆ ประกอบการเรียบเรียง ส่วนที่พิมพ์เป็นภาษาไทยโดยราชบัณฑิตยสภา (2510, หน้า คำนำ) ระบุว่า ได้ตัดตอนมาเฉพาะตอนพุทธประวัติเท่านั้น ส่วนตอนที่ว่าด้วยพุทธศาสนาประวัติและพงศาวดารทิเบต ไม่ได้แปลไว้

1.7 กระจีปแห่งเอเชีย (The Light of Asia)

กระจีปแห่งเอเชีย หมายถึง แสงสว่างอันรุ่งเรืองของทวีปเอเชีย มีนัยหมายถึง แสงทองของพระพุทธศาสนา คือ ประวัติอันอัศจรรย์และศาสนาอันวิเศษของพระพุทธเจ้า เอตวิน อาร์โนลด์ แต่งกระจีปแห่งเอเชียขึ้น ใน พ.ศ. 2403 ด้วยการเก็บข้อความจากความทรงจำของพุทธศาสนิกชนชาวอินเดีย ร้อยกรองเป็นบทประพันธ์กาพย์ฉันทในภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2426 พิมพ์เผยแพร่ในประเทศอังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศส โดยเล็องส์ออร์ค นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้แปลจากอังกฤษเป็นภาษาฝรั่งเศสในรูปแบบร้อยแก้ว และเจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์ ได้แปลสำนวนร้อยแก้วของเล็องส์ออร์คเป็นภาษาไทย ใน พ.ศ. 2427 และหม่อมเจ้าดาราราชศรีทเวกุล ได้ทรงแปลจากภาษาอังกฤษสำนวนร้อยกรองของเซอร์เอตวิน อาร์โนลด์ เป็นภาษาไทยใน พ.ศ. 2483 (เอตวิน อาร์โนลด์, แปลโดยเจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์, 2542, หน้า คำนำ)

1.8 คีอเมฆสีขาวทางก้าวเก่าแก่

คีอเมฆสีขาวทางก้าวเก่าแก่ มีนัยหมายถึง การเดินตามรอยเท้าพระพุทธเจ้า แต่งขึ้นตามแนวคิดที่ว่าพระพุทธศาสนาไม่สามารถแยกออกจากสังคมได้ หากควรที่สงฆ์จะต้องออกไปร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือผู้ยากไร้ โดยต้องเจริญสมาธิภาวนาควบคู่ไปกับการปฏิบัติทางสังคม เพื่อให้จิตบังเกิดความสงบ มีสติ เยี่ยมด้วยกรุณาและมีปัญญากระจ่างแจ้ง เป็นการสร้างสรรค์สังคมกัลยาณมิตร ดิข นัท ฮันท์ ได้เรียบเรียงพุทธประวัติเล่มนี้ เป็นภาษาญวน ต่อมา โมบี ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ในชื่อ Old Path White Cloud: Walking in the Footsteps of the Buddha และโดยรสนา โตสิตระกูล กับสันติสุข โสภณสิริ แปลเป็นภาษาไทย พ.ศ. 2549 ในชื่อ คีอเมฆสีขาวทางก้าวอันเก่าแก่ (ดิข นัท ฮันท์, แปลโดย รสนา โตสิตระกูล กับสันติสุข โสภณสิริ, 2549, หน้า คำนำ)

2. การวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดหลวงราชสถูปฐาน จังหวัดพะเยา

2.1 ประวัติวัดหลวงราชสถูปฐาน จังหวัดพะเยา

วัดหลวงราชสถูปฐาน ตั้งอยู่ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ทางทิศตะวันออกของกว๊านพะเยา เดิมเรียกว่าวัดหลวงขี้เหล็ก ตำนานพื้นเมือง (คณะกรรมการวัดหลวงราชสถูปฐาน, 2554, หน้า 1-20) ระบุว่า สร้างตั้งแต่ พ.ศ. 1717 สมัยพระยาสิงคราช ครองเมืองพะเยา พระองค์มีพระโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่า บุญเมือง ทรงโปรดการพนัน จึงถูกบิดาขับไล่ออกจากเมือง พระเจ้าบุญเมืองได้มาสร้างเมืองใหม่บริเวณบ่อนมะแกว่ ตั้งโรงตัดลินความที่สนามชนไก่ และสร้างวัดหลวงขี้เหล็กในป่าต้นขี้เหล็ก ภายหลังด้วยความรู้สึกผิดในสิ่งที่ตนได้กระทำไว้ในอดีต จึงเดินทางไปขอขมากับพระบิดา และทรงได้ครองเมืองแทนพระบิดาสืบไป วัดหลวงขี้เหล็กจะร้างลงไปตั้งแต่เมื่อใด ไม่ปรากฏเรื่องราว ทว่าใน พ.ศ. 2335 พบว่าวัดหลวงขี้เหล็กร้างลงแล้ว เพราะเมืองพะเยาถูกพม่ารุกราน และกวาดต้อนผู้คน ทรัพย์สินสมบัติไป กระทั่งถึง

พ.ศ. 2392 เจ้าหลวงวงศ์จึงได้ทำการบูรณะวัด และเรียกชื่อใหม่ว่า วัดหลวงราชสถนฐาน (คณะกรรมการวัดหลวงราชสถนฐาน, 2554, หน้า 1-20) เจริญรุ่งเรืองสืบมาถึงปัจจุบัน ชาวพะเยาให้ความสำคัญกับวัดนี้มาก โดยเรียกวัดหลวงใน ซึ่งหมายถึงวัดที่เจ้าหลวงอุปถัมภ์และตั้งอยู่ในเมืองพะเยาคู่กับวัดที่เจ้าหลวงอุปถัมภ์ ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองพะเยา คือ วัดศรีโคมคำ

2.2 ศาสนสถานภายในวัดหลวงราชสถนฐาน จังหวัดพะเยา

ภายในวัดหลวงราชสถนฐานประกอบด้วยศาสนสถานสำคัญ 2 อย่าง ได้แก่ วิหารกับเจดีย์

จากการวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ ผู้วิจัยพบว่าเป็นเจดีย์หินทรายขนาดใหญ่ ทรงระฆัง ประกอบด้วยฐานเขียงสี่เหลี่ยม 3 ชั้น ต่อด้วยบัวหงาย มีเรือนธาตุขนาดใหญ่ ถัดขึ้นไปเป็นบัวคว่ำบัวหงาย ต่อด้วยชั้นรับมาลัยเถาเป็นฐานเขียงรูปทรงกลม 3 ชั้น รับกับชั้นมาลัยเถาทรงกลม จากนั้นจึงเป็นคอระฆังกลมของระฆัง 8 เหลี่ยม บัลลังก์ 8 เหลี่ยม ปล้องไฉน เป็นปูนปั้นรูปกลีบบัว 2 ชั้น รับปลียอด ปัจจุบันได้รับการบูรณะโดยกรมศิลปากรแล้ว สำหรับลักษณะสถาปัตยกรรมวิหาร อธิบายโดยผู้วิจัยว่า เป็นวิหารไม้ล้านนาขนาด 6 ห้อง ผังพื้นวิหารย่อเก็จด้านหน้า 2 ชั้น และย่อเก็จด้านหลัง 1 ชั้น เช่นเดียวกับผังหลังคา ที่ลดชั้นด้านหน้า 2 ชั้น และด้านหลัง 1 ชั้น หลังคานั้นซ้อนกัน 2 ชั้น โดยหลังคาตอนกลางถูกรับน้ำหนักด้วยเสาต้านในส่วนหลังคาปีกนกที่ต่อลงมานั้นถูกรับน้ำหนักไว้ด้วยเสาด้านนอกและผนังที่ก่อขึ้นสูงถึงชายคาที่คลุมลงมาต่ำผนังวิหารเจาะช่องสี่เหลี่ยมกากบาทเป็นระยะๆ มีบันไดทางขึ้นหลักในด้านหน้า บันไดทางขึ้นรองด้านข้างวิหารทั้ง 2 ด้านสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่สำคัญภายในวิหารได้เขียนภาพจิตรกรรมพุทธประวัติและชาดกฝีมือช่างพื้นเมือง เขียนบนผนังปูนด้วยสีฝุ่น ส่วนบริเวณที่เป็นไม้เหนือผนังด้านในจะเขียนภาพจิตรกรรมบนกระดาษสาและผ้า นำมาติดไว้ ทั้งยังมีที่เขียนบนเสาไม้อีกด้วย ทว่าเป็นที่น่าเสียดายว่า ในวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2527 ได้เกิดพายุซัดวิหารพังทลาย ส่วนเจดีย์ได้รับความเสียหายเล็กน้อย (สุรพล ดำริห์กุล, 2527, หน้า 26-36)

ในครั้งนั้นกรมศิลปากรได้เข้าตรวจสอบการพังทลายของวิหารใน พ.ศ. 2527 พบว่าสาเหตุของการพังทลายมาจากโครงสร้างวิหารที่ทรุดโทรมและส่วนฐานรับน้ำหนักไม่มีความแข็งแรง (สุรพล ดำริห์กุล, 2527, หน้า 26-36) ภายหลังเมื่อสร้างวิหารหลังใหม่โดยคงรูปแบบสถาปัตยกรรมโบราณและสร้างในบริเวณเดิมทางวัดจึงได้นำภาพจิตรกรรมที่เหลือมาติดตั้งไว้ดังเดิม

ภาพที่ 1 วิหารวัดหลวงราชสถนฐาน ก่อนและหลังพังทลาย
ที่มา: วารสารศิลปากร เล่ม 4 (2527)

ทว่ายังเป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง ที่ก่อนเหตุการณ์วาทภัยครั้งนั้น กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจ เก็บข้อมูล และอนุรักษ์ภาพจิตรกรรมในวิหารไว้ก่อนแล้ว เมื่อ พ.ศ. 2521 มีรายละเอียดเกี่ยวกับภาพจิตรกรรม ดังนี้ "...เรื่องเขียน บริเวณที่อยู่ระดับศิระและบริเวณบนกรอบหน้าต่างขึ้นไป เขียนเรื่องมหาชาติและพุทธประวัติ ยกเว้นผนังแรกของทั้งสองด้าน คือ ผนังที่ 1 และ 18 ผนังข้างประตูทั้งสองด้าน ที่เขียนลงมาถึงพื้นวิหาร และที่เขียนเสาไม้ ผนังที่ 1 เป็นภาพนรก มีรูปบุคคลแต่งกายคล้ายกษัตริย์นั่งอยู่ในตำหนัก พระกำลังนั่งพัก อยู่ในวิหาร ผนังที่ 18 เป็นภาพวัดหลวงราชสังฆสถานและบรรยากาศรอบวัด ในสมัยที่เขียนภาพจิตรกรรม ผนังที่ 10 เป็นรูปผู้ชาย 3 คน 2 คนหน้าไว้ผมมวย นุ่งโจงกระเบนแบกของรูปร่างคล้ายกลองมโหระทึก ส่วนคนที่ 3 ใส่หมวกนุ่งกางเกงแบกปืน ผนังที่ 11 เขียนรูปนักโทษ ผูกตรวนเดินร้องไห้ มีผู้หญิงกับชายแก่ เดินตามหลัง ผนังที่ 19 รูปคล้ายคนแขก ผนังที่ 20 รูปคน 3 คน ใส่เสื้อแขนกระบอกยาว นุ่งกางเกงครึ่งแข้ง มีเด็กกับหมา ผนังที่ 21 เขียนเป็นตัวพระยามาร รูปที่เขียนถึงพื้นวิหารนั้น เขียนเท่าคนจริงทุกผนัง ส่วนที่เขียนบนเสาไม้ที่ติดกับผนังเขียนเป็นรูปคนแต่งตัวคล้ายกษัตริย์หรือเทวดา ยืนอยู่บนร่างคนลักษณะชาวบ้าน ซึ่งอยู่ในอิริยาบถต่างๆ..." (ภัทรุตม์ สายะเสวี, 2527, หน้า 17-26)

ภาพจิตรกรรมที่ผู้วิจัยสนใจและเป็นประเด็นศึกษา คือ ภาพมารผจญบนผนังด้านหลังพระประธาน องค์ประกอบของภาพนี้แบ่งเป็น 2 ส่วน ด้านซ้ายมือพระประธานเป็นภาพกองทัพพระยามารเข้ารุกราน พระพุทธรองค์ ส่วนด้านขวามือพระประธานเป็นภาพกองทัพพระยามารสรรเสริญพระพุทธรองค์ ในหมู่กองทัพ มานั้น มีภาพหญิงชรา 3 คน ทั้งนี้ในภาพที่ถ่ายโดยกรมศิลปากร (ภัทรุตม์ สายะเสวี, 2527, หน้า 17-26) จะมองเห็นหญิงชราเพียง 2 คน เพราะถูกบังไว้ด้วยผ้าม่านที่คลุมห้องประดิษฐานพระประธาน หลังโค้ง ถือไม้เท้า หันหน้ากำลังเดินหนีออกจากพระประธาน ส่วนทางกับกองทัพที่กำลังรุกโรมเข้าโจมตีพระพุทธรองค์ หญิงชราทั้งสามเป็นใคร เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติอย่างไร ผู้วิจัยจะได้ทำการวิเคราะห์ต่อไป

ภาพที่ 2 จิตรกรรมด้านหลังพระประธาน วัดหลวงราชสังฆสถาน
ปรากฏรูปหญิงชรา 3 คน ท่ามกลางกองทัพพระยามารที่เข้าโรมรันรบกวนพระพุทธรเจ้า
ที่มา: วารสารศิลปากร เล่ม 4 (2527)

เหตุการณ์พระยามารเข้ามาจัญพระพุทเจ้าก่อนตรัสรู้ นั้น ในวรรณกรรมพุทธประวัติที่ศึกษากล่าวไว้ต่างกัน โดยแยกเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายาน กับวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายเถรวาท ดังนี้

ก. วรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายาน

ลำดับเนื้อหาในลลิตวิสตระ (แสง มณีบูรพา, 2512, หน้า 815-861) เริ่มด้วย (1) พระโพธิสัตว์กระตุนให้พระยามารรับรู้ถึงการจะตรัสรู้ ด้วยหวังว่าเมื่อเทวบุตรที่เป็นพวกมารซึ่งมีกุศลมูลที่ปลูกฝังมาก่อนจะได้มีจิตนึกถึงอนุตตรสัมมยักสัมโพธิ จึงแปลงรัศมีออกจากพระอุณาโลม (2) พระยามารเห็นนิมิตอันไม่เป็นมงคล 32 ประการ จึงเกิดความกลัว (3) จัดกองทัพมาร เป็นชายชวา ฝ่ายชวาเป็นผู้เลื่อมใสพระโพธิสัตว์ มีสารทวาหะมารเป็นต้น ฝ่ายช้ายเป็นผู้เลื่อมใสในพระยามารมีทุมติมารเป็นต้น เข้าโรมรัน (4) พระโพธิสัตว์แสดงอาการทำให้มารอ่อนกำลังลง เช่น สายพระพักตร์ ลูบพระเศียร (5) พระยามารอ้างความชอบธรรมในบัลลังก์ (6) พระโพธิสัตว์ให้แมนม (แผ่นดิน) เป็นพยาน แผ่นดินได้สั่นพร้อมส่งเสียงดัง นางธรรณีข้าแรกกายขึ้นมา แสดงศักดิ์นาภาพ ทำให้มารหนีไป (7) **ธิดามารเข้าไปแสดงอาการยั่วชวน 32 อย่าง แต่ไม่สามารถกระทำได้ จึงยอมแพ้กะพระโพธิสัตว์** (8) เทพธิดาประจำต้นโพธิ์กล่าวสรรเสริญ เหล่าเทวดากระทำให้มารอ่อนกำลัง (9) พระยามารนำกองทัพเข้ารุกโรมเป็นครั้งที่ 2 (10) พระโพธิสัตว์แตะพื้นดิน แผ่นดินสะเทือนส่งเสียงดัง (11) กองทัพพระยามารพ่ายแตกกระจาย

เช่นเดียวกับในประทีปแห่งเอเชีย (เอ็ดวิน อาร์โนลด์, แปลโดยเจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์, 2542, หน้า 149-158) ที่บอกเพียงว่าพระยามาร เหล่ามาร และธิดาทั้งสาม ประชุมกัน เพื่อหาทางขวางกั้นไม่ให้พระโพธิสัตว์เข้าถึงธรรมอันวิเศษได้ กลวิธีนั้น ได้แก่ การใช้มารยั่วชวน แปลงรูปเป็นนางยโสธรา และโจมตีด้วยกองทัพอันน่ากลัว

ลำดับเนื้อหาในพุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต (วุดวิล รอกฮิล, แปลโดยราชบัณฑิตยสภา, 2510, หน้า 133-145) ประกอบด้วยเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์ คือ (1) พระยามารเข้ามาทูลว่า เทวทัตต์ปล้นเมืองและบันดาลรูปนางยโสธรา นางมฤคชา และนางโคปมา มเหสีและชายาทั้ง 2 ของพระองค์ เมื่อไม่สามารถทำอันตรายแก่พระองค์ได้ จึงเรียกภรรยาทั้ง 3 คือ นางตันหา นางราคา และนางรติ ให้กระทำมารยา **พระโพธิสัตว์ได้บันดาลให้ทั้งสามเป็นหญิงชรา**

จากกรณีวิเคราะห์ พบว่าลำดับเนื้อหาวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายานทั้ง 3 เรื่อง ผู้แต่งได้แต่งให้พระยามารเข้าไปกระทำอันตรายแก่พระพุทเจ้าก่อนที่ธิดามารทั้งสามจะเข้าไปล่อลวงพระพุทองค์ โดยมีเพียงในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบตเพียงเล่มเดียวที่บอกว่าพระโพธิสัตว์ได้บันดาลให้ทั้งสามเป็นหญิงชรา ซึ่งทั้ง 3 เรื่อง ใช้คำว่าพระโพธิสัตว์ นั้นหมายถึงเหตุการณ์ก่อนการตรัสรู้

3.2 วรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายเถรวาท

ลำดับเนื้อหาในสัมภารวิปาก (พระธรรมมหาวิธานุวัตร (แปล), 2504, หน้า 474-497) เริ่มด้วย (1) การกล่าวถึงความกังวลใจของพระยามารที่เห็นว่าพระโพธิสัตว์จะพ้นอำนาจตนแล้ว (2) จึงเรียกธิดามารทั้งสามให้เข้าไปล่อลวงพระองค์ แต่ไม่สามารถกระทำได้ **ด้วยกิริยาอันเป็นบาปกรรมนั้น ได้ทำให้นางทั้งสามกลายเป็นหญิงชรา** และกลับไปทูลพระบิดา (3) พระยามารยกทัพเข้าโจมตีพระองค์ (4) เทวดาที่อยู่แวดล้อมบูชาพระองค์เห็นกองทัพมารมีกำลังมาก พวกมันหนีหนีไป ทิ้งพระองค์ไว้ผู้เดียว (5) พระองค์จึงนึกถึงที่พึ่งคือบารมี 30 ประการ กับมหาบริจาด 4 ประการ ที่ได้กระทำไว้ พระบารมีเป็นโยธา 30 คน มาสโมสรประชุม ถืออาวุธต่อสู้กับกองทัพมาร (6) ฝ่ายพระยามารไม่สามารถกระทำอันตรายให้พระโพธิสัตว์ได้

เทวดาที่หลีกหนีไปแต่ยังแอบมองอยู่ก็กระทำอัชฌาธิ (7) พระยามารแก้ไขด้วยกล กล่าวถึงความชอบธรรมในบัลลังก์ที่พระโพธิสัตว์ทรงประทับนั่งว่าเป็นของตน โดยมีเหล่ากองทัพมารเป็นพยาน (8) พระโพธิสัตว์จึงแสดงความชอบธรรมในบัลลังก์ด้วยการให้พระธรรณีเป็นพยาน พระธรรณีก็ผุดขึ้นมาเป็นเพศนารี ปีบมวยผมที่ชุ่มด้วยน้ำอันพระโพธิสัตว์หลังทักษิโณทกไว้ บิดออกเป็นน้ำเข้าท่วมกองทัพพระยามาร (9) พระยามารบังเกิดความกลัว สลัดสรรพาศัศตราวุธ ยกพระหัตถ์กล่าวสรรเสริญพระคุณ

ส่วนในชินมหานิทาน เล่ม 2 (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และคณะ (แปล), 2530, หน้า 92-97) ได้ตัดส่วนที่ (2) ออกไป เริ่มด้วย (1) ต่อด้วย (3) (4) ในส่วนที่ (5) พระองค์ระลึกถึงบารมี 10 และไม่ได้มีลักษณะเป็นบุคคลยกมารบกับพระยามาร ต่อด้วย (6) (7) (8) ในการให้ธรรณีเป็นพยานนั้น พระโพธิสัตว์ได้แสดงอาการตะพึดพื้นดิน พื้นดินก็สั่นไหวไหว กล่าวเป็นพยาน และต่อด้วย (9)

ในปฐมสมโพธิกถา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2540, หน้า 82-92) ได้ตัดส่วนที่ (2) ออกไปเช่นเดียวกับในชินมหานิทาน เล่ม 2 เริ่มด้วย (1) ต่อด้วย (3) (4) ในส่วนที่ (5) พระองค์ระลึกถึงบารมี 10 และไม่ได้มีลักษณะเป็นบุคคลยกมารบกับพระยามาร ต่อด้วย (6) (7) (8) ในการให้ธรรณีเป็นพยานนั้น พระธรรณีผุดขึ้นมาเป็นเพศนารี ปีบมวยผมที่ชุ่มด้วยน้ำอันพระโพธิสัตว์หลังทักษิโณทกไว้ บิดออกเป็นน้ำเข้าท่วมกองทัพพระยามารเช่นเดียวกับในสัมภวาริบาก และต่อด้วย (9)

สรุปลำดับเนื้อหาในพุทธประวัติฝ่ายเถรวาทได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงเนื้อหาเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าชนะพระยามารในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายเถรวาท

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
สัมภวาริบาก	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี	มี
ชินมหานิทาน เล่ม 2	มี	ไม่มี	มี						
ปฐมสมโพธิกถา	มี	ไม่มี	มี						

โดย (1) แทนเหตุการณ์ ความกังวลใจของพระยามารที่เห็นว่าพระโพธิสัตว์จะพ้นอำนาจตน
 (2) ธิตามารทั้งสามเข้าไปล่อลวงพระองค์ กลายเป็นหญิงชรา
 (3) พระยามารยกทัพเข้าโจมตีพระองค์
 (4) เทวดาพากันหลีกหนีไป
 (5) พระโพธิสัตว์นึกถึงที่พึ่ง คือ บารมี ในสัมภวาริบากว่าเป็นบารมี 30 และมหาบริจาค 4 ส่วนเล่มอื่นว่าเป็นบารมี 10

(6) เทวดาที่หลีกหนีไปแต่ยังแอบมองอยู่ก็กระทำอัชฌาธิ
 (7) พระยามารกล่าวถึงความชอบธรรมในบัลลังก์ โดยมีเหล่ากองทัพมารเป็นพยาน
 (8) พระโพธิสัตว์แสดงความชอบธรรมในบัลลังก์ด้วยการให้พระธรรณีเป็นพยานด้วยการปีบมวยผมปรากฏในสัมภวาริบาก และปฐมสมโพธิกถา ส่วนในชินมหานิทาน เล่ม 2 ว่าทำให้แผ่นดินสั่นเสียดัง
 (9) พระยามารบังเกิดความกลัว สลัดสรรพาศัศตราวุธ ยกพระหัตถ์กล่าวสรรเสริญพระคุณ

3.3 การวิเคราะห์

3.3.1 เหตุการณ์จิตามารทั้ง 3 เข้าสู่ลวงพระโพธิสัตว์ก่อนการตรัสรู้

ในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายเถรวาททั้ง 3 เล่ม มีเพียงสัมภารวิบากเท่านั้น ที่แสดงเรื่องราวของจิตามารทั้ง 3 ซึ่งกลายเป็นหญิงชรา เพราะกรรมที่เข้ามาลวงพระโพธิสัตว์ มีนัยว่า พระโพธิสัตว์ไม่ได้ทรงกระทำเวรกรรมด้วยการสาปให้ทั้งสามเป็นหญิงชรา อย่างที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบตแต่อย่างใด และในสัมภารวิบากได้ระบุว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนที่พระยามารจะเข้าโจมตีพระโพธิสัตว์ ซึ่งก็ต่างออกไปจากพุทธประวัติฝ่ายมหายานทั้ง 3 เล่ม คือ ลลิตวิสตระ พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต และประทีปแห่งเอเชีย ที่แต่งให้พระยามารเข้าไปกระทำอันตรายแก่พระพุทธเจ้าก่อนที่จิตามารทั้ง 3 จะเข้าไปแก้แค้นให้บิดา เป็นการเรียงลำดับเนื้อหาสลับกัน

ทั้งนี้เนื้อหาในวรรณกรรมสัมภารวิบากแสดงพุทธประวัติตอนมารผจญดังนี้ว่า “...ตสมิ สมเย มาโร ปาปิมา ในกาลนั้น พระยามาราริธาผู้มีใจบาป เมื่อแสวงหาโทษแห่งพระมหาบุรุษราชเจ้ามาช้านาน จะได้เห็นโทษอันหนึ่งก็หามิได้ ครั้นได้สดับศัพทโกลาหลแห่งหมู่มรคณาสุราสุรเทพทั้งหลาย มาประชุมกันกระทำสักการบูชาแด่พระมหาบุรุษราชเจ้าในเวลานั้น พระยามาราริธา ก็มีกมลหวาดเสียวสะดุ้งใจว่า พระสิทธัตถราชกุมารนี้ เธอจะเปลื้องตนชนสัตว์ออกไปพ้นวิสัยของเราเสียเป็นอันมากแล้ว ครั้นนี้อาตมาจะฉิบหายเสียแล้ว จะนั่งช้ำอยู่ขณะที่ไหนได้ ดำริแล้วพญามาราริธาจึงดำรัสสั่งให้มารจิตาทั้ง 3 คือ นางราคานางอรดี นางตมทา จงเร่งรีบลงไปกระทำความพยายาม เล้าโลมพระสิทธัตถราชกุมารไว้ อย่าให้เธอพ้นวิสัยของเราไปได้ ฝ่ายมารจิตาทั้ง 3 นั้น รับคำสั่งพระบิดาแล้ว จึงชวนกันเข้าไปสู่สำนักพระบรมโพธิสัตว์ นางราคาก็เข้าไปทูลเชิญเสด็จว่า อญฐุเหโก โภ มจจุกิตโต ข้าแต่พระองค์ผู้เกรงเดชมฤตยูราช ขอเชิญพระองค์ อัญญาการจากรัตนอาสน์เถิด จะทรงนั่งอยู่ที่นี้ทำไม มาจรลศรรโลได้ด้วยข้าพเจ้าเถิด ตู สุตฺวา โพธิสฺตฺโต พระบรมโพธิสัตว์ได้ทรงฟัง จึงดำรัสถามว่า กาสิ ตฺวึ ทานนี้เป็นนารีมีนามอย่างไร จะมาเชิญเราไปหนใด อหิ รากา ข้าพเจ้านี้ชื่อนางราคาคะ เธออาการกิริยาของท่านอย่างไรจึงได้ชื่อว่าราคาคะ ข้าพเจ้านี้เป็นผู้ถูกสัตว์ให้กำหนดยินดีอยู่ในบ่วงราคาคะ สัตว์ทั้งหลายจะหน่ายหนีจากบ่วงราคาคะแห่งข้าพเจ้านี้มิได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้ชื่อว่านางราคาคะ ออราคาคะเอยราคาคะ ท่านว่านี่จริงที่เดียว บุคคลผู้กำหนดด้วยราคาคะนี้ย่อมมีมมณอนธการมีอาภิจารณาเห็นธรรมอันเป็นแก่นสาร ก็ตัวเรามาพากเพียรพยายามอยู่ทั้งนี้ๆ เพื่อจะตัดเสียซึ่งราคาคะคือ ห่วงท่านๆ อย่ายอเลยจงถอยออกไป นางราคามีอาจดำรงอยู่ได้ จึงถอยออกไปยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ลำดับนั้นนางอรดีเข้าไปทูลเชิญอีกว่า ฯ ลำดับนั้นนางตมทาเข้าไปทูลเชิญอีกว่า ฯ มารจิตาทั้ง 3 นั้น ครั้นเมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้าขับเสียเช่นนี้แล้ว เมื่อจะไปสิหาไปดี ๆ ไม่ ส่ำแดงลีลาอาการมายาหญิงเยื้องกรายส่ายหน้าฆ่าเลื่องตาขับร้อง จะกระทำพระทัยพระบรมโพธิสัตว์ให้กำเริบ ก็มีอาจกระทำได้ อาศัยกรรมที่ตัวกระทำมิตินั้น ชัดให้บัดเดียวใจก็กลับกลายเป็นคนชรา มีรูปฟุ้งเกลียดฟุ้งซัง ลุซขมานา มารจิตาทั้งสามนั้นก็มีคุณละอายมีอาจอยู่เข้าได้ ก็พากันรีบกลับไปสู่สำนักพระยามาราริธา จึงทูลความตามนัยหนหลัง ตทา มาโร ครั้นนั้น พระยามาราริธาได้ฟังก็ทรงพิโรธ มีความริษยานั้นครอบงำประจำสันดาน มีอาจทนทานโทโสอยู่ได้ ก็แผดร้องก้องประกาศด้วยศัพทสำเนียงอันดัง ร้องเรียกเสนามารทั้งปวงว่า เหวยๆ ดูกรเจ้าเหล่ามารเสนาทั้งปวง เบื้องต่ำแต่เวจจี้ขึ้นมาตลบเท้าถึงภวัคคพรหม โดยกว้างตลอดไปในอนันตจักรวาล จงมาสถโมสรประชุมให้พร้อมกัน ครั้งนี้สงครามกวดขันหนักหนา มาช่วยกันเร็วๆ อย่าช้า...” (สัมภารวิบาก, 2504, หน้า 474-497)

ดังนั้นแล้ว ภาพจิตรกรรมในวิหารวัดหลวงราชฐานฐาน จังหวัดพะเยา ที่แสดงรูปมารผจญ ซึ่งมีรายละเอียดของรูปหญิงชรา 3 คน แสดงกิริยาเดินสวนทางกับกองทัพมารที่ยกเข้ามาสู่กุรณ หญิงชราทั้ง 3 คือ ธิดามาร ที่เข้าไปยั่ววนพระพุทธรูปเจ้าก่อน เมื่อพ่ายแพ้แล้ว พระยามารจึงยกทัพเข้าโจมตีพระโพธิสัตว์ เป็นพุทธประวัติตามเนื้อหาในวรรณกรรมสัมภารวิปาก เพราะทั้งชินมหานิทาน เล่ม 2 และปฐมสมโพธิกถา ไม่ปรากฏเรื่องนี้ แต่อย่างไร

3.3.2 เหตุการณ์ธิดามารทั้ง 3 เข้าล่อลวงพระโพธิสัตว์ภายหลังการตรัสรู้

อย่างไรก็ตาม เรื่องของธิดามารได้กลายร่างเป็นหญิงชราในยังปรากฏในพุทธประวัติตอนที่พระพุทธรูปองค์เสวยวิมุตติสุข ภายหลังการตรัสรู้ด้วย กล่าวคือ ในลลิตวิสตระได้กล่าวไว้ในเหตุการณ์สัปดาห์ที่ 4 ภายหลังจากที่พระพุทธรูปองค์ตรัสรู้แล้วว่า ขณะที่พระพุทธรูปองค์กำลังเดินจงกรมนั้น มารเข้ามาทูลให้นิพพาน เมื่อกระทำการไม่สำเร็จ จึงหลีกออกไปเอาไม้ขีดแผ่นดินที่เขาพันวิสัยเอาแล้ว จากนั้นธิดามารทั้ง 3 แปลงเป็นสาววัยต่างๆ แสดงมายาสตรี กระทำไม่สำเร็จ พระโพธิสัตว์จึงบันดาลให้กลายเป็นหญิงชรา พระยามารให้ไปขอโทษพระพุทธรูปเจ้าเพื่อคืนร่างดังเดิม

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า เรื่องธิดามารในลลิตวิสตระตอนนี้ อาจเป็นเรื่องที่เก่าแก่กว่าที่ปรากฏในสัมภารวิปาก โดยเล่าคู่กับเรื่องพระยามารได้หลีกเร้นออกมาขีดแผ่นดิน เพื่อตรวจสอบบารมีของตนที่ได้สะสมมา ซึ่งพบว่าไม่มีบารมีใดที่เทียบกับพระพุทธรูปเจ้าได้เลย เนื้อหาลลิตวิสตระนี้ตรงกับที่ปรากฏในชินมหานิทาน เล่ม 2 และปฐมสมโพธิกถา ว่ามารได้เข้ามาทูลพระพุทธรูปเจ้าให้ไม่ต้องแสดงธรรม เมื่อเข้าใจว่าพระพุทธรูปเจ้าพันวิสัยตนแล้ว จึงหนีไปนั่งอยู่หนทางใหญ่ คิดถึงอาการ 16 (บารมีของพระพุทธรูปเจ้า) แล้วชীরอย 16 รอย ลงบนพื้นทราย (ว่าตนไม่ได้ประพฤติบารมีเช่นพระพุทธรูปเจ้า) จากนั้นธิดามาร 3 ตน อาสาช่วยเหลือพระยามาร แปลงเป็นหญิงวัยต่างๆ ยั่ววนพระพุทธรูปเจ้า เพื่อทดสอบคำของพระยามารว่าพระพุทธรูปเจ้าพ้นจากวิสัยมารแล้วจริงหรือไม่ แต่ไม่มีเรื่องราวที่ธิดามารทั้ง 3 กลายเป็นหญิงชรา ทั้งนี้ในชินมหานิทาน เล่ม 2 และปฐมสมโพธิกถาระบุว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดในสัปดาห์ที่ 5 เมื่อพระพุทธรูปเจ้าประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธ ตรงกับในสัมภารวิปากก็กล่าวถึงการชীরอยแผ่นดินของพระยามารไว้ในสัปดาห์ที่ 5 เช่นกัน ทว่าไม่มีเหตุการณ์ที่ธิดามารทั้ง 3 กลายร่างเป็นหญิงชราเพราะกรรมที่ทักกับพระพุทธรูปเจ้า

หากพิจารณาเนื้อหาทั้งสองส่วนคือ พุทธประวัติตอนก่อนตรัสรู้และหลังตรัสรู้ข้างต้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเดิมคงเป็นไปตามเนื้อหาวรรณกรรมลลิตวิสตระคือ ก่อนตรัสรู้ พระยามารและธิดามารได้เข้าสู่กุรณพระโพธิสัตว์ครั้งที่ 1 โดยพระยามารได้รุกรานพระโพธิสัตว์เป็นเหตุการณ์ลำดับที่ 1 และธิดามารเข้ายั่ววนพระโพธิสัตว์เป็นลำดับที่ 2 โดยไม่ปรากฏเรื่องธิดามารกลายร่างเป็นหญิงชราเพราะถูกสาปหรือเพราะเวรกรรมที่ก่อ ภายหลังพระยามารและธิดามารได้รุกรานพระพุทธรูปเจ้าภายหลังการตรัสรู้แล้วอีกครั้งหนึ่ง เป็นครั้งที่ 1 โดยปรากฏเรื่องราวพระยามารหลีกเร้นออกมาชীরอยบนแผ่นดิน 16 รอย คู่กันกับเรื่องธิดามารเข้าสู่กุรณ และถูกสาปให้เป็นหญิงชราหรือเป็นเพราะเวรกรรมที่ตนก่อไว้ ทำให้กลายเป็นหญิงชรา

ภายหลังปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ศึกษาล้านนาได้แต่งสัมภารวิปากขึ้น อาจมีการรับรู้ที่ต่างออกไป จึงได้ปรับเปลี่ยนเนื้อหาตอนธิดามารกลายร่างเป็นหญิงชราที่เดิมเป็นเหตุการณ์ภายหลังตรัสรู้แล้วให้มาอยู่ก่อนการตรัสรู้ และเมื่อพระสงฆ์ล้านนาแต่งชินมหานิทาน เล่ม 2 และปฐมสมโพธิกถาในพุทธศตวรรษที่ 20-21 จึงอาจปรับเปลี่ยนเนื้อหาส่วนนี้กลับไปดังเดิม อาจมีนัยหมายถึงว่า ชาวล้านนาพุทธศตวรรษที่ 19-21 รับรู้เรื่องนี้เป็น 2 นัยด้วยกัน และในพุทธศตวรรษที่ 23 ขณะซ่อมแซมวิหารหลวงวัดราชฐานฐาน ผู้คนในล้านนาอาจยังมีความเข้าใจในพุทธประวัติตามเนื้อหาสัมภารวิปากก็ได้

สรุปและอภิปรายผล

ภาพจิตรกรรมหลังพระประธานในวิหารวัดหลวงราชสถูปฐาน ที่ปรากฏภาพหญิงชรา 3 คน หลังโค้ง ถือไม้เท้า หันหน้าเดินหนีออกจากพระประธาน ส่วนทางกับกองทัพที่กำลังรุกโรมเข้าโจมตีทางด้านซ้ายมือ ของพระประธาน หญิงชราทั้ง 3 หมายถึง ธิดาพระยามาร แสดงกิริยาเดินหนีห่างออกมาเพราะพ่ายแพ้แก่ บารมีพระพุทธเจ้า จึงกลายร่างเป็นหญิงชรา ก่อนที่กองทัพพระยามารจะยกเข้าโรมรันและพ่ายแพ้แก่บารมี พระพุทธเจ้าเช่นกัน ภาพจิตรกรรมนี้เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนมารผจญปรากฏในสัมภอารวิบาก

ข้อเสนอแนะ

1. ควรศึกษาภาพจิตรกรรมโบราณในอีสานและล้านนา
2. ควรศึกษาวรรณกรรมพุทธประวัติล้านนาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมพุทธประวัติลังกา และจีน

บรรณานุกรม

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์และคณะ (แปล). (2530). **ชินมหานิทาน เล่ม 2**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- คณะกรรมการวัดหลวงราชสถูปฐานประวัติ. (2554). **วัดหลวงราชสถูปฐานและตำราโหราศาสตร์**.
พะเยา: วัดหลวงราชสถูปฐาน.
- ดิษนัท ฮันท์. (2549). **คือเมฆสีขาวทางก้าวเก่าแก่**. (รสนา โตสิตระกูล และสันติสุข ไสภณสิริ, แปล).
กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกมลคีมทอง.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2559). **แค้นวรรณคดี ทฤษฎีร่วมสมัย**. ปทุมธานี: นาคร.
- บำเพ็ญ ะวิน. (2532). **ปฐมสมโพธิฉบับล้านนา**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. (2556). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. กรุงเทพฯ: ศิวพร.
- พระธรรมมหาวิธานูวัตร (แปล). (2505). **สัมภอารวิบาก**. กรุงเทพฯ : ส.ธรรมภักดี.
- พระมหาสมบุญธวัชอุทมิกร. (2560). **วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่**. ค้นเมื่อ 12 ธันวาคม 2560
จาก www.mcu.ac.th/site/thesiscontent.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2545). **หาพระหาเจ้า**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ภัทรุตม์ สายะเสวี. (2527). จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดหลวงราชสถูปฐาน. **วารสารศิลปากร**, 17-26.
- แสง มนวิฑูร (แปล). (2512). **ลลิตวิสตระ**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- วุดวิด ร็อกฮิล. (2510). **พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต**. (ราชบัณฑิตยสถาน, แปล). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2540). **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2539). **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ:
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2541). **พุทธประวัติ**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2526). **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณ.

- _____ . (2533). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ; จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2527). กรณีตัวอย่างการพังทลายของวิหารวัดหลวงราชฐานฐานพระยา. *วารสารศิลปากร*, 26-36.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2545). *ศิลปะอินเดีย*. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- อัศวโฆษ. (2547). *มหากาพย์พุทธจริต*. (สำเนียง เลื่อมใส, แปล). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เอ็ดวิน อาร์โนลด์. (2542). *ประทีปแห่งทวีปเอเชีย*. (เจ้าศักดิ์ประเสริฐ นครจำปาศักดิ์ แปล) กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

